

УДК 631.115.8:658.511

Ушкаренко Ю.В.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
Херсонського національного технічного університету

СУТНІСТЬ І МІСЦЕ ВИРОБНИЧИХ КООПЕРАТИВІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Розкрито сутність, місце сільськогосподарських виробничих кооперативів та особливості їх формування у Південному регіоні України. Відмічено підходи до створення виробничих кооперативів на основі реформування колективних сільськогосподарських підприємств. Визначені причини, що призводять до зниження кількості виробничих кооперативів у регіоні та перспективи подальшого їх розвитку.

Ключові слова: виробничий кооператив, виробнича кооперація, сільськогосподарський товаровиробник, сільськогосподарська галузь, ринкова інфраструктура.

Ушкаренко Ю.В. СУЩНОСТЬ И МЕСТО ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЮЖНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ

Раскрыта сущность, место сельскохозяйственных производственных кооперативов и особенности их формирования в Южном регионе Украины. Отмечено подходы к созданию производственных кооперативов на основе реформирования коллективных сельскохозяйственных предприятий. Определены причины, приводящие к снижению количества производственных кооперативов в регионе и перспективы дальнейшего их развития.

Ключевые слова: производственный кооператив, производственная кооперация, сельскохозяйственный товаропроизводитель, сельскохозяйственная отрасль, рыночная инфраструктура.

Ushkarenko J.V. NATURE AND PLACE IN AGRICULTURAL PRODUCTION COOPERATIVE OF UKRAINE SOUTHERN REGION

The essence of the place of agricultural production cooperatives, and especially their formation in the Southern region of Ukraine. Marked approaches to the creation of producers cooperatives from reforming collective farms. The reasons that lead to a reduction in the number of producers cooperatives in the region and prospects for their further development.

Keywords: production cooperative, industrial cooperation, agricultural producers, agricultural industry, market infrastructure.

Постановка проблеми. Аграрне виробництво може розвиватись адекватно й більш динамічно лише при існуванні широкого спектру форм господарювання, серед яких належне місце займають сільськогосподарські виробничі кооперативи (СВК). Проте сучасна наука ставить під сумнів ефективність і перспективність розвитку СВК, але практика господарської діяльності окремих з них свідчить про їх успішне функціонування в умовах сучасного ринку. Крім того, демократичні принципи функціонування та виконання виробничими кооперативами соціальної і економічної функції обумовлюють об'єктивну необхідність їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці, наголошуючи на доцільності й ефективності сільськогосподарських кооперативів як форми сільськогосподарського виробництва [1, с. 210], вважають, що сільськогосподарські виробничі кооперативи є адекватними умовам сільськогосподарського виробництва та соціального життя в селі, зрозумілою й перспективною формою підприємства [2, с. 15].

Поряд із цим розвиток кооперації у сільськогосподарському виробництві стримується їх асоціюванням з колгоспами. В. Зіновчук вважає ототожнювання колгоспів з кооперацією некваліфікованим тлумаченням ідеї кооперації через насильницькі методи створення, унаслідок яких селяни не були повноправними власниками виробленої ними продукції, не мали права полишити колективне господарство, одержавши частку майна колгоспу, створену власною працею, а управлялися колгоспи «зверху донизу» [3, с. 50]. Існують і протилежні думки. Дехто з учених розглядає колгоспи за їхнім правовим статусом як особливий різновид сільськогосподарських виробничих кооперативів [4, с. 38].

Системні дослідження з питань функціонування сільськогосподарської виробничої кооперації знайшли відображення в працях багатьох вітчизняних економістів-аграрників, насамперед, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Л. Молдаван, О. Онищенко, П. Саблука, Г. Черевка та ін. Проте комплексних досліджень, які б охопили питання розробки методологічних та організаційних засад розвитку сільськогосподарської виробничої кооперації взагалі та в Південному регіоні зокрема, не має. Все це визначає актуальність проблем для подальшого вивчення.

Постановка завдання. Обґрунтування теоретичних та організаційних засад розвитку сільськогосподарської виробничої кооперації як одного з основних напрямів відродження аграрного сектора національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооператив не можна ототожнювати з колективним сільськогосподарським підприємством, оскільки КСП – це лише перехідна, недостатньо адаптована до ринкових умов організаційно-правова форма підприємства із залишками певних елементів дисфункціональності колективного господарювання, яка заперечує господарську свободу кожного окремого учасника. Колективізм робив кооперацію знаряддям виконання єдиного господарського плану, тобто перетворював кооператив на державне підприємство. Позбавлені економічної свободи колективні господарства шукали шляхи для використання свого потенціалу, закладеного у великомасштабному сільськогосподарському виробництві. Їм вдалося створити необхідну матеріально-технічну базу і забезпечити себе кваліфікованими кадрами.

Сучасний етап розвитку виробничої кооперації в Україні представлений двома рівнями: первинним і у формі виробничого кооперативу (рис. 1).

Перший не має власної господарської форми, є юридично незареєстрованим, такі кооперативи ведуть свою діяльність на договірній основі, використовуючи ринкові механізми у взаємовідносинах між собою і функціонують у складі підприємств із високим рівнем господарської та економічної самостій-

ності. Інший рівень розвитку виробничої кооперації пов'язаний з поширенням та функціонуванням виробничих кооперативів. Ця форма організації вимагає юридичної реєстрації, є добровільним об'єднанням власності окремих сільськогосподарських виробників з метою отримання зиску від великомасштабного виробництва за умови відповідності кооперативним принципам.

Вищою формою виробничої кооперації є створення сільськогосподарського виробничого кооперативу як добровільного об'єднання осіб на основі членства для сумісної виробничої і іншої господарської діяльності, заснований на їх особистій трудовій участі і об'єднанні їх майнових пайових внесків. М. Малік вказує на те, що виробничий кооператив виник шляхом повної інтеграції господарств-членів кооперативу в єдине підприємство, в якому об'єднуються спільні індивідуальні зусилля. Унаслідок цього виробничий кооператив є найбільш інтенсивною формою згуртованості й вищим ступенем інтеграції в кооперативному секторі. Чле-

Рис. 1. Сучасний розвиток виробничої кооперації в Україні

Джерело: власні дослідження

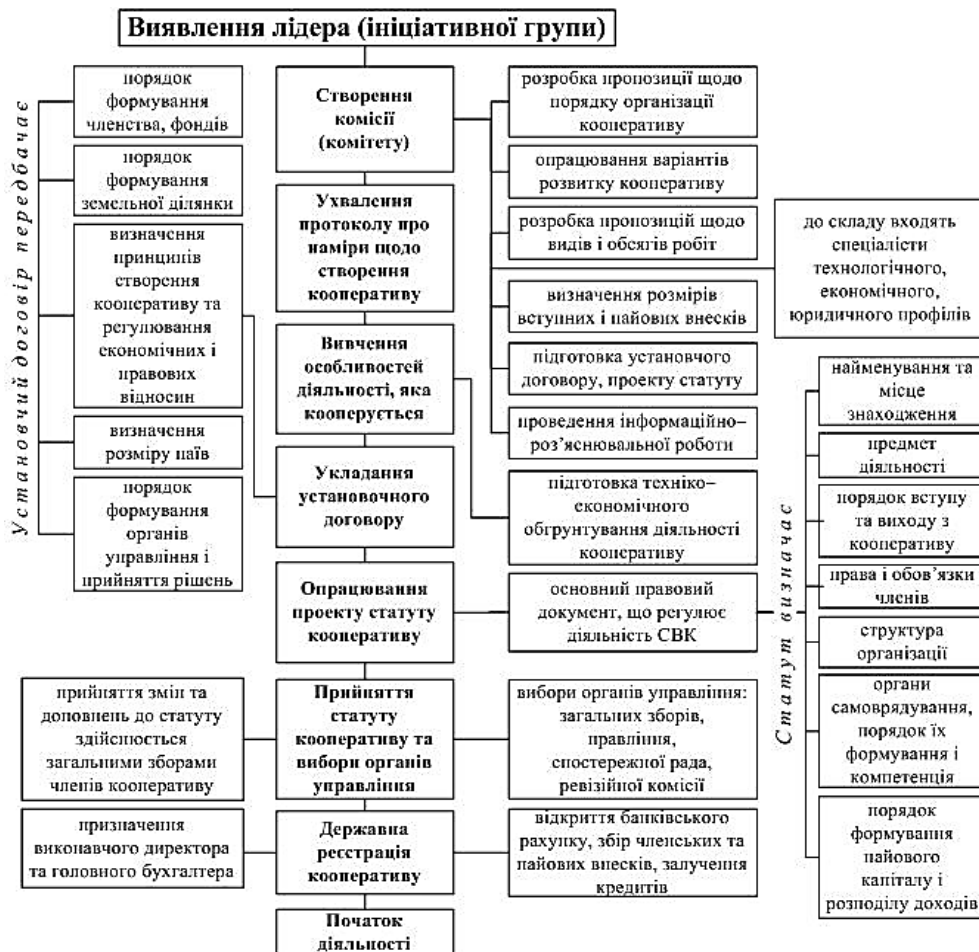

Рис. 2. Порядок створення СВК

Джерело: власні дослідження

ни виробничого кооперативу не тільки виконують свої обов'язки у фінансовій частині, хоча вони не пов'язані з кооперативом тільки через товарообмін, а й здійснюють обмін діяльністю, а також особисто включаються в діяльність своєю працею [5, с. 36]. У такому твердженні звертається увага на те, що виробничий кооператив є горизонтально інтегрованим формуванням, об'єднує засоби виробництва та спільні індивідуальні зусилля, а також передбачає обов'язкову трудову участь членів кооперативу.

Розуміння сутності сільськогосподарських виробничих кооперативів зводиться до виявлення всього комплексу внутрішніх зв'язків, які поєднують кооператив в єдине ціле та відрізняють його від інших організаційно-правових форм господарювання, що виникли в результаті аграрних перетворень. Виробничі кооперативи, створені у сільському господарстві України, за своєю приналежністю подібні до інших асоційованих форм господарювання, зокрема до господарських товариств. Так, сільськогосподарським виробничим кооперативам, як і господарським товариствам, властиві риси як об'єднань капіталів, так і персональних об'єднань (необхідність майнової участі членів кооперативу у формуванні майнової бази кооперативу, наявність статуту, наявність статутного і резервного фондів в ГТ, а в СВК пайового і неподільного; обов'язковості персональної участі членів кооперативу в його діяльності тощо). Водночас сільськогосподарські виробничі кооперативи мають деякі особливості, що відрізняють їх від господарських товариств і поєднують із приватними та фермерськими господарствами: відсутність законодавчих вимог щодо мінімального розміру пайових внесків членів кооперативу й порядку їх внесення; можливість са-

мостійного визначення внутрішньогосподарської структури і відносин.

Поглиблене розуміння суті СВК потребує врахування умов і чинників їх створення та діяльності. Порядок створення виробничого кооперативу представлено на рис. 2.

Проведені дослідження дозволили виділити певні особливості сільськогосподарського виробничого кооперативу (табл. 1). Отже, до специфічних ознак виробничого кооперативу можна віднести: персональне об'єднання, членство в якому передбачено для фізичних осіб; обов'язкова трудова участь; об'єднання на підставі членства та майнових пайових внесків, а також пай як об'єкт права власності членів кооперативу та субсидіарна відповідальність членів кооперативу.

Зупинимось на суті, місці сільськогосподарських виробничих кооперативів та особливостях їх формування у Південному регіоні України.

Для того, щоб кооперуватись, необхідно вступити у виробничі відносини на певних засадах. Закон встановив засади виробничої кооперації, але не закон (імператив), а об'єктивні потреби і фактори визначили існування цієї форми кооперації в процесі аграрних перетворень на селі.

У Південному регіоні України на базі колективних сільськогосподарських підприємств мало місце формування виробничих сільськогосподарських кооперативів, які були правонаступниками реформованих господарств, і більшість з яких за організаційною структурою практично не відрізнялась від КСП. В окремих випадках на матеріально-технічній базі колективних сільськогосподарських підприємств формувалися великі фермерські господарства. Спостерігалися процеси поділу КСП на частки (паї) їхніх

Таблиця 1

Особливості сільськогосподарського виробничого кооперативу

Особливості СВК	Характеристика особливостей	Адресне посилання на Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»
Предмет діяльності	Виробництво продукції сільського, рибного, лісного господарства	(ч. 3 ст. 1)
Наявність неподільного фонду	Формується за рахунок вступних внесків учасників та майна кооперативу (за винятком землі); у разі виходу члена кооперативу з останнього вступні внески не повертаються і виплати з фонду не здійснюються; фонд може бути поділений між членами кооперативу лише в разі його ліквідації після виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами	(ч. 4, 5 ст. 38)
Збереження за членами кооперативу права власності на земельну ділянку	Земельна ділянка передається кооперативу за рахунок пайової участі	(ч. 2 ст. 20)
Можливість створення спостережної ради. Формування з найманих працівників виконавчої дирекції чи найом одноособового виконавчого директора	В кооперативах з кількістю членів понад 50. Для здійснення управління оперативно-господарською діяльністю кооперативу	(ст.18) (ст. 17)
Можливість доручення функцій контрольного органу – ревізору	В кооперативах з незначною (до 10) кількістю членів	(ч. 1 ст. 19)
Відсутність у членів кооперативу субсидіарної відповідальності	За борги кооперативу	(ч. 1 ст. 23)
Можливість залучення до кооперативу асоційованих членів	Зробили пайовий внесок і визнають його статут, мають право дорадчого голосу, не беруть безпосередню трудову участь у діяльності кооперативу, але мають першочергове право на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення земельних ділянок у натурі в разі ліквідації кооперативу	(ст. 12)
Створення для підготовки окремих питань за рішенням загальних зборів, а в період між ними правлінням або спостережною радою спеціальних комісій	З членів кооперативу із залученням як консультантів найманих працівників	(ч. 3 ст. 13)

Джерело: власні дослідження

власників, що призвело до руйнації матеріально-технічної бази. У результаті відбулося різке збільшення земельних наділів у власності громадян, які збільшили розміри своїх особистих господарств, створивши на їхній базі особисті господарства громадян. На хід процесів формування сільськогосподарських кооперативів в регіоні вплинули як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори (рис. 3).

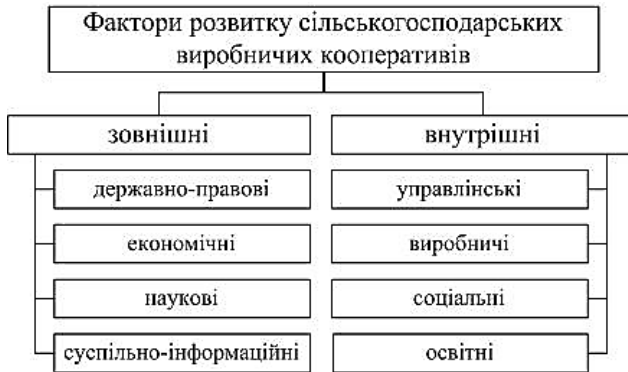

Рис. 3. Вплив зовнішнього і внутрішнього середовища на розвиток СВК

Джерело: власні дослідження

У результаті взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, інтересів і сил, що стояли за ними та взаємодії їх із зовнішніми умовами, які склалися на той час в регіонах і безпосередньо в господарствах, що реформувалися, виникли різні організаційно-правові форми господарювання: сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства, приватні, приватно-орендні підприємства, господарські товариства, особисті господарства громадян, агропромислові об'єднання, спільні підприємства, державні підприємства. Усі ці господарські суб'єкти різних форм власності і господарювання є потенційними членами обслуговуючих кооперативів і нинішніми конкурентами на аграрному ринку.

Зупинимося на розгляді деяких питань, пов'язаних з діяльністю сільськогосподарських виробничих кооперативів. Звернемося до результатів досліджень щодо створення та діяльності СВК і розглянемо відповіді самих учасників процесу. На питання «Що визначило вибір такої форми господарювання як СВК?» відповіді розділилися так: разом можна вирішувати питання, які важко вирішити поодиночі – 52 % від загальної кількості відповідей; забезпечує досягнутий рівень соціального захисту працівників – 24 %; всі інші (схожість з КСП, відсутність необхідності кардинальних змін, традиції) – 24 %.

На питання: «Чи задоволені працівники СВК своїм вибором?» – серед відповідей переважають такі: СВК відповідає традиційному тяготінню селян до колективної праці; дає можливість зберегти єдиний господарський комплекс, створений в дореформаційний період, від поділу; забезпечує участь членів кооперативу в його діяльності в якості власників і працівників; дає можливість реалізувати переваги великомасштабного виробництва; зберігає досягнутий рівень соціального захисту працівників. Негативні відповіді на це питання пояснюються аргументами в порядку зменшення їхньої значимості: виробнича кооперація не виправдала сподівання; реальний ефективний власник землі не створений; спільне використання землі і майна при колективному управлінні не повною мірою сприяє реалізації особистого інтересу – головного мотиву поведінки працівни-

ків щодо високопродуктивної праці і її результатів; труднощі із залученням інвестиційних коштів і довгострокових кредитів.

На запитання «Які реальні зміни відбулися на підприємстві за час його існування?» – за покращення виробничих і економічних показників висловилося 1/3 респондентів; нічого не змінилося на краще – 38%; погіршилися виробничі показники – 29%, з них в 10% випадків це призвело до банкрутства або самоліквідації. Таким чином, лише 1/3 виробничих кооперативів використали свої потенційні можливості і очікування.

Проведені дослідження дозволили встановити причини, що призводять до зниження кількості СВК у Південному регіоні, які криються в недосконалому внутрішньому економічному механізмі господарювання, пов'язаному з відступом від основоположного принципу кооперації – участь членів у економічній діяльності кооперативу на засадах автономії і господарської незалежності. Членами кооперативу є фізичні особи, що не є незалежними товаровиробниками, а лише передали в спільне користування належні їм земельні і майнові паї, втративши при цьому господарську самостійність, а значить, і приватний стимул до їхнього високоєфективного використання.

По-друге, обов'язкова трудова участь членів кооперативу в його діяльності породжує необрінтовану економічною доцільністю кількість робочої сили. По-третє, виплати за загальними результатами діяльності кооперативу в кінці року не створюють постійно діючий стимул для кожного члена кооперативу працювати ефективно. По-четверте, при розподілі прибутку в СВК особисті інтереси працівників переважають над інтересами розвитку підприємства. Сільськогосподарські виробничі кооперативи несуть витрати на утримання соціальної інфраструктури села та соціальний захист своїх членів, що, хоча і є для вітчизняних умов позитивним фактором, все ж такі призводить до підвищення собівартості продукції, неконкурентоспроможності кооперативів і необхідності їхньої подальшої трансформації в інші господарські формування.

Необхідно відмітити, що у країнах з розвинутою ринковою економікою і системою приватної власності на землю виробничі кооперативи практично не набули широкого поширення. Причини обмеженого поширення або недовговічності існування виробничих кооперативів в сучасному світі закладені у самій природі і тих непримирених протиріччях, на яких базуються принципи їх діяльності. Джерелом основного з них є подвійне положення членів виробничого кооперативу. Усуспільнюючи для організації спільного виробництва землю і майно і беручи безпосередню участь в процесі виробництва, вони одночасно виступають в двох взаємовиключних о якостях: з одного боку, – це власники капіталу; з іншого, – наймані працівники. Як власники капіталу, вони зацікавлені в отриманні найбільшого відсотка на цей капітал, а як наймані працівники вони хочуть мати якомога вищу оплату за свою працю. Ця проблема характерна не лише для кооперативів, але і для інших колективних підприємств, в яких власники і працівники виступають в одній особі.

Дане протиріччя доповнюється повною протилежністю інтересів членів, які більше не працюють в кооперативі, але мають значні пайові накопичення, і тих, хто продовжує працювати. Перші не впливають на діяльність кооперативу і зацікавлені виключно в отриманні як можна вищого доходу на паї, а інші прагнуть до подальшого розвитку виробництва.

У виробничому кооперативі, що об'єднує велику кількість членів з різним рівнем кваліфікації, культури, інтелектуальним і етичним потенціалом, які виконують різні за значенням функції і мають різні уявлення про те, як повинні використовуватися прибутки в найближчій перспективі, ця проблема навряд чи задовільно вирішується. Проте в умовах розвитку ринкових відносин в аграрному секторі України виробничі кооперативи, якщо вони є співтовариством членів-власників землі, прийнятні як перехідна організаційно-правова форма сільськогосподарського виробництва, що несе в собі значний потенціал.

Кооперативи виробників, позбавлені вказаних протиріч, довели свою високу ефективність, життєздатність та при відповідному правовому і економічному забезпеченні можуть служити гарантом конкурентоспроможності фермерських господарств та інших сільськогосподарських об'єднань. Розвиваючи економічну ринкову інфраструктуру у сфері продовольчого господарства, вони сприяють формуванню сільського капіталу, збільшенню матеріального надбання як окремих членів, так і кооперативу в цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, узагальнені результати дослідження практичних аспектів створення й функціонування кооперативів дозволяють зробити висновки про те, що СВК, створені в сучасних умовах пореформеного розвитку аграрного сектора економіки у Південному регіоні України, мають певні переваги і недоліки, на які слід зважати власникам майнових і земельних паїв

при прийнятті рішення про вибір форми господарювання чи при зміні її. Розвиток виробничої кооперації стримують чинники, що в узагальненому вигляді зводяться до незадовільного фінансового забезпечення; зниження рівня забезпеченості кваліфікованими кадрами і рівня управління в ринкових умовах; недостатньої підтримки з боку державних і місцевих органів управління. Незважаючи на це, розвиток виробничих кооперативів в аграрному секторі Південного регіону України повинен зайняти важливе місце в піднесенні національної економіки, оскільки в умовах конкуренції більшість сільськогосподарських товаровиробників самостійно не в змозі протистояти посередницькому бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Семчик В.І. Організаційно-правові засади діяльності сільськогосподарської кооперації / Семчик В.І. // *Правова держава: Щорічник наукових праць*. – Вип. 9. – К., 1998. – С. 210.
2. Проценко В.О. Організація корпоративних форм господарювання як фактор зростання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / Проценко В.О. // *Економіка АПК*. – 2003. – № 10. – С. 15.
3. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / Зіновчук В.В. – К.: Логос, 1996. – 224 с.
4. Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян / Павлова Э.И. // *Государство и право*. – 1997. – № 11. – С. 42–51.
5. Малік М.Й. Кооперація як мотив до виробничої діяльності / Малік М.Й. // *Економіка АПК*. – 1996. – № 2. – С. 31–39.

УДК 330.341

Фарат О.В.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри екологічної політики та менеджменту природоохоронної діяльності
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ У ПОРІВНЯННІ З ІНШИМИ ІННОВАЦІЙНИМИ СТРУКТУРАМИ

Стаття присвячена висвітленню переваг та труднощів з якими стикаються учасники кластерних об'єднань підприємств. Охарактеризовано різновиди інноваційних форм ведення бізнесу, для яких надані рекомендації щодо удосконалення діяльності. Шляхом виділення ознак кластерних об'єднань підприємств визначено, які з охарактеризованих об'єднань можуть розглядатись як кластери, а які – як інтелектуальні центри в їх складі.

Ключові слова: кластер, виробничо-наукове співробітництво, форма інноваційного співробітництва підприємств.

Фарат А.В. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ ПО СРАВНЕНИЮ С ДРУГИМИ ИННОВАЦИОННЫМИ СТРУКТУРАМИ

В статье приведена характеристика преимуществ и трудностей, с которыми сталкиваются участники кластерных объединений предприятий. Приведены примеры и охарактеризованы другие разновидности инновационных форм ведения бизнеса, для которых приведены рекомендации по совершенствованию их деятельности. Путем выделения признаков кластерных объединений предприятий определены те объединения, которые могут рассматриваться как кластеры и те, которые определяются как интеллектуальные центры в их составе.

Ключевые слова: кластер, производственно-научное сотрудничество, форма инновационного сотрудничества предприятий.

Farat A.V. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF INNOVATIONS CLUSTERS IN COMPARISON WITH OTHER INNOVATIVE STRUCTURES

The article presents a description of the benefits and challenges faced by members of cluster associations. The examples and describes other kinds of innovative forms of doing business, which provides recommendations to improve operations. By selecting symptoms cluster associations of enterprises there were determined which of the undertaking associations can be considered as clusters, and which consider as the intellectual centers in their stock.

Keywords: cluster, industrial and scientific cooperation, innovative form of cooperation ventures.